

МАМЛЕКТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

OFFICIAL LANGUAGE

*Бекбоева Айдай Абылбековна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КӨП ТИЛДҮҮ ЧӨЙРӨДӨГҮ БАЛА БАКЧАЛАРДА КЫРГЫЗ
ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮНҮН ШАРТТАРЫ**

*Бекбоева Айдай Абылбековна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**УСЛОВИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
В ДЕТСКИХ САДАХ В МНОГОЯЗЫЧНОЙ СРЕДЕ**

*Bekboeva Aidai Abylbekovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**CONDITIONS FOR TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE IN
KINDERGARTENS IN A MULTILINGUAL ENVIRONMENT**

***Аннотация:** Макалада мектепке чейинки курактагы балдардын көп тилдүү баарлашуусунун маңызы социалдык-педагогикалык парадигманын негизинде каралган. Мектепке чейинки курактагы балдардын көп тилдүү баарлашуусун өнүктүрүүнүн социалдык-педагогикалык моделдештирүү ыкмасы теориялык жактан ачылып берилди.*

***Аннотация:** В статье рассмотрена сущность многоязычного общения детей дошкольного возраста на основе социально-педагогической парадигмы. Теоретически обоснован подход к социально-педагогическому моделированию развития многоязычного общения дошкольников.*

***Annotation:** The article examines essence of multilingual communication of preschool children on basis of socio-pedagogical paradigm. The approach to socio-pedagogical modeling of development of multilingual communication in preschoolers is theoretically substantiated.*

***Түйүндүү сөздөр:** көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук, когнитивдүүлүк, чөйрө жана моделдештирүү, лексика.*

***Ключевые слова:** многоязычие, мультикультурность, когнитивность, среда и моделирование, лексика.*

***Key words:** multilingualism, multicultural, cognition, environment and modeling, vocabulary.*

Киришүү. Дүйнөдөгү көптөгөн адамдар кандайдыр бир эки маданияттык ченемде жашаганы белгилүү: бир жагынан – бул улуттук маданияттын так чеги, экинчи жагынан – маданият аралык сүйлөшүүнүн кенен контексти. Кыргызстанда учурда эки же андан көп тилди билүү маанилүү. Ааламдашуу – бул мезгилдин бир белгиси. Убакыт жана мейкиндик кысылып, чек аралар ачылып, кыймылдуулук жана калктын миграциялык активдүүлүгү өсүп жатат. Башка өлкөнүн, элдердин жана маданияттардын өкүлдөрү менен жеке жана ишкер таанышуулар заманбап адам үчүн кадимки иш болуп калды. Эң аз дегенде эки же үч тилди билүү – ааламдашуу маалыматтык коомдун талаптарынын бири. Ошондуктан Кыргызстанда да көп тилдүү билим берүү, инсанды калыптандыруу, үч же андан көп тилде сүйлөшүү көндүмдөрүнө ээ болуу, интеграцияга, башка чөйрөгө адаптацияланууга түрткү берген мектепке чейинки уюмдар иштешет.

Изилдөөнүн максаты. Мектепке чейинки курактагы балдардын көп тилдүү баарлашуусун өнүктүрүүнүн социалдык-педагогикалык моделдештирүү ыкмасын теориялык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн милдети.

1. Көп тилдүү бакчаларда кыргыз тилин үйрөтүүдө баланын курактык жана жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

2. Көп тилдүү чөйрөдөгү бала бакчаларда тилди үйрөтүү шарттарын аныктоо.

3. Өнүктүрүүчү чөйрө, анын түрлөрүн түзүүнү негиздөө.

Негизги мазмуну. *Изилдөөнүн натыйжасы жана талдоо, тилди өнүктүрүүчү чөйрөлөр:*

Көп тилдүүлүк дүйнө жүзүндөгү көпчүлүк өлкөлөрдө кенен тараганы жалпыга маалым. Жер жүзүндөгү калктын 70%ы кандайдыр бир деңгээлде эки же андан көп тилде сүйлөшөт [1]. Көп тилдүүлүк деп «Бир нече тилди белгилүү социалдык жалпылыктын (эң алгач мамлекеттик) чегинде колдонуусу; индивидум (элдердин тобу) тарабынан бир нече тилди колдонуусу» түшүнүлүп, алардын ар бири конкреттүү

коммуникативдик кырдаалга ылайык тандалып алынат. Көп тилдүүлүк көпчүлүк учурда эки тилдүүлүк (билингвизим) формасында жана бул бир канча тилдер колдонулган чөйрөдө иш жүзүнө мыкты ашырылат. Тилдерди билүү адамдын өзүн чечкиндүү сезишине түрткү берет, анын мүмкүнчүлүктөрүн жана турмуштун перспективаларын, күнүмдүк жашоосунун мейкиндигин кеңейтет. Биздин пикирибизде, заманбап коомдун талаптары жана техникалык прогресс көп тилдүүлүктү билимдүү адамдын жашоосунун ажырагыс бөлүгүнө айлантты. Көп тилди өздөштүрүүгө бала кезден тартуу туура деген ойдобуз, себеби мектепке чейинки курактагы балдарды ала турган болсок, так ушул балалык курак табигый жолдор менен бир нече тилди үйрөтүүгө эң сонун мүмкүндүк берет. Эгер бала кичинесинен жактырган экинчи тилди үйрөнүп баштаса, өзүнүн теңтуштарына караганда башка тилдерди үйрөнүү ага жеңилерээк болот. Ошондуктан учурда башка экинчи, үчүнчү тилдерди үйрөнүп жаткан мектепке чейинки уюмдардын саны тез өсүүдө. Балалык курактан баштап эки тилде сүйлөгөнгө көнгөн адамда өзгөчө когнитивдик жөндөмдүүлүк калыптанаарын изилдөөчүлөр көрсөтөт. Булардын өзгөчөлүгү ар кандай кырдаалдарда оңой багыт ала алат жана абстрактуу ой жүгүртүүгө жөндөмдүүлүгү эртерээк өнүгөт. Алардын интеллектуалдык өсүүсү, ой жүгүртүүнүн ийкемдүү артыкчылыгы, көбүрөөк чыгармачылык мамиле, бири-биринен көз карандысыз ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн байкаса болот.

Улуу окумуштуу Л.С. Выготский көп тилдүүлүктүн ойлонууга тийгизген таасири жана адамдын өнүгүүсүнүн деңгээли оң гана болот деген тезисти сунуштаган [2]. Ал бир ойду бир нече тилде айта алуу жөндөмдүүлүгү балага көптөгөн башка тилдердин ичинен өз тилин белгилүү бир система катары көрүүгө мүмкүндүк берет деп баса белгилеген. Анын англис тилине которулган «Thought and Language» («Ой жүгүртүү жана кеп») китебинде дал ушул маселени айткан,

бул көп тилдүүлүктү изилдөөнүн жаңы кылымы үчүн негиз болуп калды.

Ошентип, көп тилдүү балдардын негизги артыкчылыктары алардын ой жүгүртүү өзгөчөлүктөрү артыкчылыктуу, ар кандай деңгээлдеги маалыматтарды кабыл алуу, аларга чыгармачылык мамиле жасоо билгичтиктерден турат. Бала ата-энелеринен жөн гана ар кандай тилдерди гана үйрөнбөстөн, аларды ар кандай максаттарда пайдаланууну, маданияттык салтты жана ченемдерди эске алуу менен кептик кырдаалга ылайык сүйлөөнү дагы кабыл алат. Баланын өнүгүүсү жана ишмердүүлүгүнүн багыты көбүн эсе чоң адамдардан көз каранды, айта кетсек: түзүлгөн шарт-

тардан, алардын жашоосунун уюштурулганынан, оюнчуктарды тандоо жана дидактикалык материалдардан, алардын кантип жана кайда жайгашкандыгынан, түзүлгөн атмосферадан ж.б. Жогоруда келтирилген факторлордун бардыгы өнүктүрүүчү чөйрөнү түзөт, ал эми чөйрө бул адамды курчап турган шарттар жана таасирлердин жыйындысы эмеспи. Баланы курчап турган жандуу-жансыз нерселердин баарысы анын психикасын калыптандырат, анын билиминин жана коомдук тажрыйбасынын булагы болуп эсептелинет. Биздин оюбузча, баланы өнүктүрүүчү чөйрөсү – бул баланын дараметин толук ишке ашырууга түрткү болгон коопсуз шарттар.

1-Схема. Өнүктүрүүчү чөйрө

Схемада көрсөтүлгөндөй, баланын сүйлөшүүсүнө алардын тилдик өнүгүүсүнө жардам берген физикалык чөйрөнү түзүү керек. Мисалы, мектепке даярдоо «Наристе» (480 с) программасы активдүү борборлорду уюштурууну, ошону менен катар билим берүү процессинин максат, милдеттерине жараша эмеректердин жайгашуусун мезгил-мезгили менен өзгөртүүнү сунуштайт [3].

Активдүүлүк борборлору – бул балдарды өнүктүрүү жана окутуу үчүн атайын уюштурулган мейкиниктик бөлүктөрү. Бул мектепке чейинки уюмдардагы топтордо

милдеттүү болуп саналат. Алардын саны жана багыттуулугу балдардын курактык тобуна, окутуунун максат, милдеттеринен көз каранды. Мындай борборлор балдардын муктаждыктарына жараша өзгөрүшү мүмкүн. Мисалы, негизги борборлор: сөз өстүрүү, математика, илим жана чыгармачылык, көркөм чыгармачылык ж.б. Темаларга ылайык театралдык устакана, конструкциялоо жана курулуш, кулинарияга, изилдөөлөргө карата өзгөрүшү мүмкүн. Учурда көпчүлүк мектепке чейинки уюмдарда эмеректерди жайгаштыруунун салттуу фор-

масы басымдуулук кылат. Бул балдардын бири-бири менен сүйлөшүүсүнө түрткү болбогонун эстен чыгарбайлы. Мисалы: кичи топтор менен иштөөдө, жуп менен иштөөдө, жекече иш алып барууда, балдарды жерге эркин жайгаштыруу ж.б. иштөөнүн түрлөрү бар. Ошондой эле балдарды өзүнүн жана башка элдердин маданияты менен тааныштырган этномаданияттык бурчтарды түзсө да пайдалуу болот. Коңшу жашаган элдердин маданиятын көрсөткөн бурчтарды түзүү да зарыл деп ойлойбуз. Максатка багытталып ойлонуштурулган, уюшулган физикалык чөйрө келечектеги баланын өнүгүүсүнө жардам берет жана көп тилдүүлүктүн булагы болушу мүмкүн. Атап айтсак, көрсөтмөлүү-маалыматтык чөйрө. Бул чөйрө белгилүү бир маалыматты алып жүрүүчү буюмдардын жардамы менен түзүлөт. Турмуш-тиричилик буюмдар, кийимдер, сүрөттөр ж.б. Мисалы, педагог эки тилдүү топтордо балдарды улуттук кийимдер, баш кийимдер ж.б. менен тааныштырышат. Балдар аларды карап чыгып, кармалап, кийип көрсө да болот. Көпчүлүк мектепке чейинки уюмдарда предметтердин аталышы угулган, коштолгон же сүрөт-плакаттар болушу мүмкүн. Улуттук кийимдерди баяндоодо костюмдун элементтери ошол тилде аталат. Мындан тышкары балдар дайыма жаңы нерсе кошо көрүп тургандай дубал сөздүктөрү илинип турса болот. Даярдоо тобунда балдардын колунан жасалган китептер, жазуулары менен сүрөттөр, саноо үчүн китепчелер ж.б. көрүүгө болот.

Паралеллдүү эки тилдүү тексттер менен китептердин кезектешме көргөзмөсүн жасоо жакшы натыйжа берет. Мындай көргөзмөнү балдарга эркин жеткиликтүү кылуу абдан маанилүү. Эки тилде кыскача текст менен коштолгон кандайдыр бир предметтерди же аракеттерди көрсөткөн сүрөттөр сөзсүз эле салттуу болушу керек эмес, аларды балдар үчүн шайыр жана жагымдуу кылса болот. Ал үчүн бөлмөдөгү дубалды же тактаны пайдаланса болот. Көрсөтмөлүү жаңы куралдарды балдар менен чогуу же ата-энелердин коштоосунда түзсө да болот. Мисалы балдар үчүн жаныбарлар менен канатуулардын

учурашып жаткан сүрөттөрү абдан кызыктуу, мындай сүрөттөрдүн жардамы менен экинчи тилди үйрөтүү пайдалуу, мындайда балдар өзүлөрү да бир кырдаалды ойлоп таап же тартып бере алышат. Сүрөттөрдү чап-ташат, ар кандай каармандар менен кырдаалдарды моделдештиришет. Модель – бул француз сөзү, орусча образец, кыргызча үлгү деген түшүнүктү берет [4, 84].

Дагы бир өнүктүрүүчү чөйрө, өздүк алфавит – балдардын аттары менен таблица жасап, аны алардын сүрөттөрү менен топко илип койсо да болот. Балдар тамгалардын жазылышын көрөт, бул абдан маанилүү. Ошондой эле, көрсөтмөлүү, образдуу чөйрө-визуалдык колдоо карточкалары. Бул карточкалар эки тилдүү сүйлөшүү процессинде тексттер менен иштөө учурунда алардын кооз тартылышына карай аталыштарды жазууну болжолдойт. Анткени сүйлөө учурунда жаңы сөз же татаал сөздөр кездешши мүмкүн. Мындай карточкаларды балдар убактысын өткөргөн жайларга жайгаштырса да болот. Визуалдык колдоо карточкалар балдар үчүн жаңы жана билингвалдык сүйлөшүүдө керектүү болгон, өз жана чет тилдерде берилген сөздөрдүн басма дидактикалык материалы. Балдар оозеки билингвалдык сүйлөшүү учурунда же билингвалдык текст менен иштөөдө алар үчүн жаңы же татаал сөздөр кездешүүсү мүмкүн. Ушул учурда визуалдык карточкаларды пайдаланса болот. Көрсөтмөлүү – маалыматтык чөйрөнү уюштурууда педагог өз алдынча, ата-эне менен же балдар менен да даярдаса болот. Алар каалагандай өлчөмдө болушу мүмкүн жана тартылган сүрөт бир эле предметтин сүрөттөөсүн эки же үч тилде оозеки айтылышын камтыйт. Мындай карточкаларды балдар окуган кабинетте жайгаштырган оң. Мисалы, үй тиричилигинде колдонуучу буюмдар, үй-бүлөлөрдүн сүрөттөрү, мындай деталдар балдардын байкоолорун өнүктүрөт. Жеткиликтүүлүк эркин болушу абзел.

Дагы бир маанилүү аспект – коммуникациялык чөйрө. Бул педагог менен баланын, балдардын бири-бири менен болгон, ошондой эле башка адамдар менен да өз ара аракеттенүүсү. Алты жаштагы балдар бел-

гилүү бир сабаттуулук көндүмдөрүнө ээ болушат. Айта кетсек, алар чоң адамдар менен китептерди караганын, аларда тамгалар, калем, кагаз менен таанышуу тажрыйбасы пайда болот. Чоң адамдар кантип сабаттуулукту пайдалангандыгына байкоо жүргүзүшөт. «Бир адам бир тил» принцибин колдонушуп, чоң ата, чоң апа, достор менен же башка булактардан улам башка тилдерди өздөштүрүүнү демилгелешет. Үй-бүлөдөгү маданий мурастар менен жанындагы досторун, курбуларын тааныштырса да болот. Мисалы, үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири башка мамлекетте жашайт, ал алып келген буюмдарды, даамдуу тоочтор, таттуу момпосуйлар, ошол мамлекет жөнүндө түшүнүктүү айтып берип, кылдаттык менен мамиле кылса, баланын өзүн өзү баалоосу жогорулайт. Мында колдоо жана чыдамкайлык менен үй-бүлө чыныгы көп тилдүү чөйрөнү түзө алышат. Чынында мындай үй-бүлөнүн маданий жана тилдик мурастары ошол үй-бүлөнүн гана маданий мурастары эмес, бардык коомдун энчиси катары кадырлоо керек.

Активдүү угуу – бул жанында отурган адам менен анын кебин активдештирүү жана ички психологиялык ыңгайлуулугун сактоо үчүн ага пикир алышууда колдоо көрсөтүүдөн турган сүйлөшүү техникасы. Бул көп тилдүү билим берүүдө керектүү ресурс.

Активдүү угуу, педагогдун буга ээ болушу өзгөчө мааниге ээ. Педагогдун активдүү угуусунун сырткы белгилери катары төмөнкүлөрдү аныктаса болот:

- баланын айткандарына катышуу, кызыгууну көрсөтүү;
- балага жардам берүүгө даяр болуусу;
- баланы толук түшүнүүгө аракет кылуу;
- үндүн, интонациянын, ошондой эле кубаттаган сөздөрдүн жардамы менен көңүлдү коюуну көрсөтүү;
- жанында турган адамдын кеби учурунда башын дайыма ийкеши;
- пикир алышуунун темасына ылайык келген жандоо;
- макулдугун билдирген жактоо;

- сүйлөп жаткан учурдан түшүндүрүү;
- түшүнбөй калса кайра суроо;
- жыйынтык чыгаруу.

Белгилүү психолог Ю. Гиппенрейтер чоң адамдарга активдүү угуунун ыкмаларын өздөштүрүүсүн сунуштайт [5]. Эгер аларды пайдаланса төмөнкү жыйынтыктарга жетишет:

- баланын кайгыруулары азайып кубанычтары көбөйөт;
- бала өзү жөнүндө көп нерселерди айтып бере баштайт;
- даттануулар аңгемелешүүгө өсөт;
- активдүү угуп баштайт;
- өзгөрүшөт, чыдамкай боло башташат.

Коммуникативдик чөйрө сүйлөшүү үчүн ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү камтыйт: техникалык, эмоционалдык, социалдык жана этикалык. Мектепке чейинки уюмдарда техникалык кандай каражаттарды колдонобуз, булар – экрандуу угуу, көрүү каражаттары, проекторлор, телевизорлор, интерактивдүү такталар. Булардын жардамы менен түшүнүктөр, кубулуштар, окуялар конкреттештирилет, кабыл алуу багытталат, уюштурулат, мазмуну объективдештирилет. Мультимедиялык презентациялар алгоритмдик иреттүүлүктө толук структуралаштырылган маалымат толтурулган, ачык таяныч образдардын системасы катары окутулуучу жана өстүрүүчү материалдарды көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк беришет. Мындай учурда балдардын эс тутумунун фактографиялык эле эмес, ассоциалдык түрүндө маалыматты берүүгө кабыл алуунун ар кандай каналдары тартылат. Мисалы, математика, музыка, айлана-чөйрө менен тааныштыруу боюнча сабактарда презентацияларды пайдалануу, алар тарабынан предметтердин касиетин, белгилерин кароодо, изилдөөдө, сапаттык жана сандык, мейкиндик – убакыттын касиеттерин жана белгилерин бөлүп кароо ыкмалары баланын көрүүчүлүк жана көңүл буруу эс тутумун өнүктүрөт.

Үн жазууну даярдоо угууга мүмкүндүк берет, экинчи тилди өздөштүрүүдө бул педагогикалык процессти орчундуу байытат. Педагогдор музыкалык чыгармаларды жазып

алууда майрамдар, куурчак спектаклдери үчүн, адабий-музыкалык композицияларды түзүп жана угууларды уюштурса болот. Балдарга обондуу ырлар, ыр саптарын алардын ийгиликтүү жана ийгиликсиз аткарылышын, айтуусун үн жазуу аркылуу жаздырып алып, аларды балдарга кайра уктуруу аркылуу, чогуу угуу аркылуу алардын ушуга көңүл буруусун активдештирет. Заманбап электрондук гаджеттер буларды алмаштыра алат. Булар балалык таасирлерин байытат. Балдарды өзүлөрүнүн каталарына көңүл буруп, оңдоого аракет кылуусуна чакырат. Мектепке чейинки балдар телевизор же гаджеттерге, албетте булар балдардын интеллектуалдык көндүмдөрүн өнүктүрөт бирок, бир күндө 20 мүнөттөн ашык эмес убакыт отурушу зарыл башкача айтканда нормасын унутпоо керек болот.

Психологиялык чөйрө – мектепке чейинки чөйрөдө коопсуздук балдардын өнүгүүсүн жагымдуу кылат же аны токтотот. Эң негизгиси балдардын коопсуз, психологиялык корголушу. Баланын бакчаны аяктап мектеп босогосун аттоо баланын өнүгүү процессинде потенциалдуу аяр мезгили болуп саналат. Бул балалыктан мектеп жашоосуна өтүү, жаны кырдаалга ыңгайлашуу баскычынын жагымсыз шарттары балада оор өтүп, кээде коркунуч жаратышы мүмкүн.

Биздин пикирибизде, бала канчалык башка кепти көп укса, жазылган сөздөрдү көрсө, башка маданият менен байланышта болсо, тил ошончолук ылдам жана жакшы өздөштүрүлөт. Балдар топко келгенден тарта педагог сүйлөшүүнү уюштурат, балдардын турмуштук тажрыйбасына максималдуу таянат. Балага тааныш чөйрөдөгү предметтерди, кубулуштарды пайдаланат, б.а. тилди баланын табигый жашоосу менен байланыштырат. Бул алардын күн тартиби учурларында, саламдашуу, коштошуу, ыраазычы-

лык билдирүү кырдаалдары. Башка тилди белгилүү адамдар менен байланыштыруу, жолугушууларды өткөрүү да тилди өнүктүрөт. Балдар мындай учурларды кубануу менен кабыл алып, тилди өздөштүрүү коопсуз, эмоционалдуу чөйрө менен ишке ашат. Мындай шарттар билим берүү чөйрөсүндө көп тилдүүлүктү калыптандырат.

Тыянак. Жыйынтыктап айтсам, көп тилдүү билим берүү программаларына кошулган балдар бир тилде билим алган балдарга караганда максаттуу тил көндүмдөрүн мыкты өнүктүрүшөт, бул алардын көп маданияттуу чөйрөгө оңой адаптацияланышына да жардам берет. Бардык улуттагы кенже курактагы балдар өзү жашап жаткан мамлекетин билип, кыргыз тилде сүйлөөгө, аны сыйлоого, бири-бири менен мамиле түзүүгө үйрөнүшөт жана тарбияланышат. Ошону менен бирге денелик, когнитивдик, социалдык, чыгармачыл, эстетикалык жана көркөм-кептик багыттарын өнүктүрүүгө жетишет.

Адабияттар:

1. Камалова А., Низовская И.А. Пособие по созданию многоязычной среды в группах дошкольной подготовки «Мозаика многоязычия, или я, ты, он, она – вместе дружная страна». – Б., 2015. – 7 с.
2. Выготский Л.С. Мышление речи. – М-Л.: ОГИЗ-СОЦЭК, 1934. – 20 с.
3. Балдарды мектепке даярдоо «Наристе» программасы (480 саат). – Б., 2015. – 7- б.
4. Рысбаев С.К. Мамлекеттик тил // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №1 (53). – С. 83-87.
5. Юлия Борисовна Гиппенрейтер. Общаться с ребенком. Как? – АСТ, Астрель, Харвест; Москва, 2008. – 212 с.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты